

Dilbar ABDULLAYEVNA,
Ma'mun universiteti Psixologiya kafedrası prof., psixol.f.d (DSc)
E-mail: urazbayeva.dilbar@bk.ru
Tel: 99 893 922 85 16

TDPU professori ps.f.d (DSc), Jurayeva S. taqrizi asosida

ISSUES OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF WOMEN IN SOCIETY

Annotation

The article analyzes important psychological factors in the professional development of women of different ages working in various fields today. In particular, the results of an experimental study on determining external or internal causes (locus) and tendency to stress in difficult life situations are presented.

Key words: Psychological characteristics of women, professional development, difficult life situations, locus of control, internal and external

ВОПРОСЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье анализируются важные психологические факторы профессионального развития женщин разного возраста, работающих сегодня в различных сферах. В частности, представлены результаты экспериментального исследования по определению внешних или внутренних причин (локуса) и склонности к стрессу в сложных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: Психологические особенности женщин, профессиональное развитие, трудные жизненные ситуации, локус контроля, внутренние и внешние

JAMIYATDA AYOLLARNING KASBIY PSIXOLOGIK RIVOJLANISHI MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada bugungi kunda turli sohalarda faoliyat olib borayotgan har xil yoshdagi ayollarning kasbiy rivojlanishida muhim psixologik omillar tahlil qilingan. Jumladan, hayotiy qiyin vaziyatlarda stressga moyillik va ularga nisbatan tashqi yoki ichki sabablarni (lokus) aniqlash borasidagi eksperimental tadqiqotning natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ayollarning psixologik xususiyatlari, kasbiy rivojlanish, hayotiy qiyin vaziyatlar, lokus nazorat, internal va eksternal

Kirish. Taraqqiyotga yuz tutayotgan har qanday mamlakat o'z oldiga yetakchilar qatoriga qo'shilishni maqsad qilar ekan, xalqaro demokratik hamjamiyat tomonidan o'rnatilgan muayyan standartlarga rioya qilishi, o'z qonunchiligi va taraqqiyot dasturlarini ham ularga moslashi zarur bo'ladi. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2000-yilda har yili 25-noyabr kuni "Gender zo'ravonliklariga qarshi faol 16 kun" deb nomlangan dasturga start berilib, bu dastur Xalqaro inson huquqlari kuni nishonlanadigan 10-dekabrda yakunlanadi. Jumladan, Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konvensiyaning (CEDAW) 2-moddasi barcha mamlakatlardan: "...zudlik bilan barcha tegishli usullar orqali xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish siyosatini yurgizish"ni talab qiladi [5], [9]. Bu bilan "xotin-qizlarni kamsitadigan biror bir xatti-harakatni amalga oshirishdan tiyilish, davlat organlari va muassasalarining ushbu majburiyatga muvofiq faoliyat ko'rsatishlariga kafolat berish"; "xotin-qizlarni kamsituvchi mavjud qonunlar, qarorlar, urf-odatlar va amaliyotni o'zgartirish yoki bekor qilish uchun barcha tegishli choralarni, shu jumladan, qonunchilik choralarni ko'rish" majburiyatini yuklaydi. Hatto eng konservativ jamiyatlar ham gender tenglik zaruratini tan olayotgan bugungi kunda bu omil taraqqiyotimiz, shu jumladan, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishimizning zaruriy shartiga aylandi. Bunda xotin-qizlarga nisbatan kuch ishlatish, ayniqsa, oiladagi zo'ravonlikni bartaraf etish eng muhim vazifalar qatoriga qo'yildi. Shuningdek, opa-singillarimizga nisbatan tazyiq so'nggi yillarda mamlakatimizda oilaviy mojarolar va sodir etilayotgan holatlar natijasida buzilib ketayotgan oilalar muammolari mavjudligi va bundan ko'proq ayollar aziyat chekayotganini inobatga olgan holda, ularga ko'rsatiladigan psixologik va tibbiy rehabilitatsiya yo'nalishlarida amaliy chora-tadbirlar kuchaytirildi. Xotin-qizlar huquq va manfaatlarini, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, ularga yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat va turmush sharoitini yaxshilash borasida shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu kabi sharoitlarning asosi konstitutsiyada kafolatlangan [1]. Shuning uchun ham ayollarni jamiyatda kasbiy o'z o'rnlariga ega bo'lishi, o'z-o'zini rivojlantirishi uchun zaruriy sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunga kelib, ayollarning jamiyatdagi o'rni kengayib, oila mustahkamligi, farzand tarbiyasi kabi masalalarni o'rganish, turli salbiy oqibatlarining oldini olish ishlariga e'tibor kuchayib bormoqda. Jumladan, ayol kishi nafaqat ona, opa yoki singil, oiladagi muayyan rolni ijro etuvchi shaxs, balki jamiyatda barcha qatori turli sohalarda erkin faoliyatni amalga oshiruvchi mutaxassisdir [3].

Tarixda ayollar erkak zotiga jufti halol bo'libgina qolmay, ulug' voqea-hodisalarning ishtirokchisi va aynan guvohi ham bo'lishgan. Ayol zoti uy-ro'zg'orni obod qilish va bolalarni tarbiyalash barobarida turmush o'rtog'iga uning boshqa ishlarida yordam berish va ba'zi hollarda hal etishga qiynalib turgan muammo yechimini zukkolik bilan topib berishda ko'maklashgan holatlar ham uchragan.

Bugungi kunda ham jamiyatdagi turli tuman kasblarda ayollarning faoliyat yuriti muvaffaqiyatli ekanligiga shubha yo'q. Bu borada ilmiy tadqiqotlar ham olib borilgan bo'lib, M.V.Safonovanning fikricha, o'z faoliyatida muvaffaqiyat qozongan ayollarning shaxsiy fazilatlarini – ochiqko'ngillik, ijtimoiy jasorat va faollik, ehtiyotkorlik, hissiy vazminlik, yuqori darajadagi aql-zakovat, o'zini tuta bilishdir. Aksariyat ko'rsatkichlarga ko'ra, bu ayollar guruhi erkaklar namunasining o'rtacha qiymatlariga yaqinlashadi, bu ularning erkaklardek kuchligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, o'z ishida muvaffaqiyat qozongan ayollarning aksariyati oliy ma'lumotga ega, uchdan bir qismi esa ilmiy darajaga ega [6].

E.Rannik erkaklarga qaraganda ayollarning sanitariya-gigiyenik mehnat sharoitlari, mehnatni tashkil etishni takomillashtirishdan ko'proq manfaatdor ekanligini aniqladi. Ular N. N. Obozov ta'kidlaganidek, birgalikdagi faoliyatning boshqa ishtirokchilari tomonidan o'z ishlarini baholashga ko'proq e'tibor berishadi, shuning uchun maqtov yoki salbiy baholash ularning mehnat faoliyatining asosiy tartibga soluvchisi hisoblanadi. Ayollar ish joyidagi munosabatlarga juda sezgir, shuning uchun ular

yaxshi munosabatlarga ega bo'lgan ishlarni afzal ko'radilar, hatto ish haqi hisobiga ham. Shaxsiy, qulay munosabatlarga yo'naltirish ularning oila va nikoh munosabatlaridagi noroziligini kompensatsiya qilishi mumkin [4].

G.A.Grebenyuk yetakchilik va liderlik xususiyatlari ayollarda o'ziga xos rivojlanishi va namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [2].

Ayollarni kasbiy o'sishda ulardagi psixologik ko'rsatkichlarni tadqiq qilish muhim. Kasbiy rivojlanish insondan alohida talablar, shu jumladan, psixoemotsional holatlarni boshqarish va nazorat qilishni talab qilar ekan, bu tavsif ayollarga ham taaluqlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ayollarning hayotiy vaziyatlarda turli stressogen omillarga chidamliligi va o'zida sodir bo'layotgan har xil hodisalarning sababini tashqaridan yoki ichki o'z-o'zidan qidirishini aniqlash muhim hisoblanib, bu kabi izlanishlar milliy muhitimizda sohlom va bemor ayollarda alohida o'rganilib, qiyosiy tahlil qilingan [7], [8]. Shu maqsadida T.Xolms va R.Rayxning "Hayotiy vaziyatlar" shkalasi, J. Rotterning "Lokus nazorat" metodikalari tanlandi hamda o'tkazildi.

Tadqiqotning eksperimental qismida 20 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan ayollar jami 60 nafar sinaluvchi ishtirok qildi.

Quyida tadqiqotda ishtirok qilgan respondentlar bo'yicha ma'lumotlar keltirildi.

1-jadval

Sinaluvchilarning yoshi bo'yicha taqsimlanishi

Sinaluvchilarning yoshi haqida ma'lumot	Soni	foizi
20-35 yosh	41	68,3
36-50 yosh	17	28,3
51-70 yosh	2	3,3
Jami	60	100,0

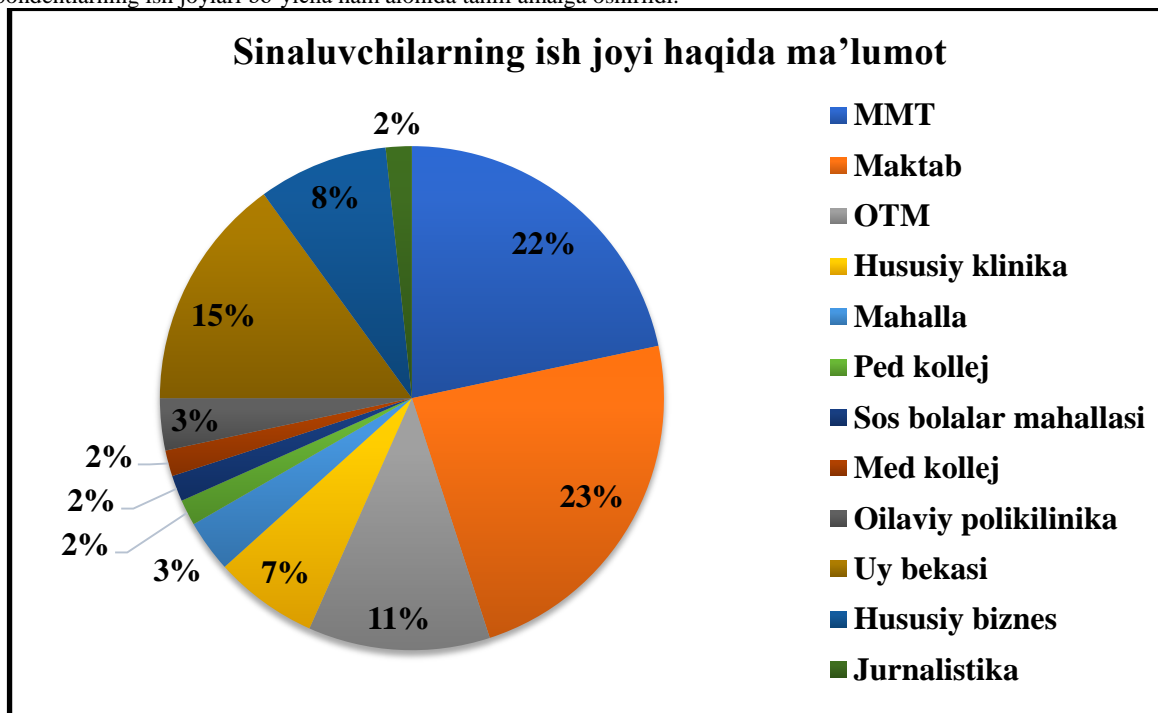
Tadqiqotimiz 60 nafar ayolda o'tkazildi. Sinaluvchilarning 68% ini 20-35 yoshgacha bo'lganlar tashkil etdi. 28% ini 36-50 yoshgacha bo'lganlar tashkil etdi. 4% ini esa 51-70 yosh oralig'idagi insonlar tashkil etdi.

2-jadval

Respondentlarning ma'lumotiga ko'ra taqsimlanishi

Sinaluvchilarning ma'lumoti	Soni	Foizi
Oliy	31	51,7
O'rta	29	48,3
Jami	60	100,0

Sinaluvchilarning 52% i oliy ma'lumotli ayollar bo'lsa, 48%i o'rta ma'lumotli ayollar bo'ldi. Shuningdek, respondentlarning ish joylari bo'yicha ham alohida tahlil amalga oshirildi.

1-rasm. Respondentlarning ish joyi bo'yicha taqsimlanishi

Bunga ko'ra, respondentlarning 21,7%ini MTT, 23,3%ini umumta'lim maktab o'qituvchilari, 11,7%ini OTM prof.o'qituvchilari, 8,3%ni xususiy biznes, 6,7%ini xususiy klinika, 3,3%ni mahalla, 3,3%ni oilaviy poliklinika, 1,7%ni pedagogik kollej, 1,7 %ni tibbiyot kolleji, 1,7%ni SOS Bolalar mahallalari, 1,7 %ni jurnalistika sohasi xodimlari hamda 15%ni uy bekalari tashkil qildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning navbatdagi qismida psixologik ko'rsatkichlarning ma'lumot darajasiga bog'liqligi qonuniyati o'rganildi. Olingan natijalar quyidagicha namoyon bo'ldi:

3-jadval

“Hayotiy vaziyatlar shkalasi” so'rovnomasi natijalar tahlili (N=60)

(Mann Uitni mezon bo'yicha)

	Malumoti	N	O'rtacha rang	Ranglar summasi	U	P
Hayotiy_vaziyatlar_shkalasi_s orovnomasi	Oliy	31	30,19	936,00	440,000	,888
	O'rta	29	30,83	894,00		
	Total	60				

Izoh $p > 0,05$

“Hayotiy vaziyatlar shkalasi” so'rovnomasi bo'yicha olingan natijalar tahliliga ko'ra sinaluvchilarning ma'lumoti bo'yicha ishonchli tafovutlar kuzatilmadi ($U=440,000$; $p > 0,05$). Ishonch darajasi mavjud emas. Bundan ko'rinadiki, hayotiy vaziyatlardan bosimni his qilish respondent ayollarning ma'lumot saviyasiga bog'liq emas.

Navbatdagi “Lokuch nazorat” metodikasini ma'lumotga bog'liqligini o'rganish maqsadida statistik tahlil amalga oshirildi va quyidagicha natija olindi:

4-jadval

“Lokus nazorati” so'rovnomasi natijalar tahlili (N=60)

(Mann Uitni mezon bo'yicha)

	Malumoti	N	O'rtacha rang	Ranglar summasi	U	P
Internal	Oliy	31	33,34	1033,50	361,500	,189
	O'rta	29	27,47	796,50		
	Total	60				
Eksternal	Oliy	31	27,66	857,50	361,500	,189
	O'rta	29	33,53	972,50		
	Total	60				

Izoh $p > 0,05$

“Lokus nazorat” so'rovnomasi bo'yicha olingan natijalar tahliliga ko'ra sinaluvchilarning ma'lumoti bo'yicha hech bir shkalada ishonchli tafovutlar kuzatilmadi ($U=361,500$; $p > 0,05$). Ishonch darajasi mavjud emas. Ya'ni tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarda hayotida sodir bo'layotgan voqea hodisalarni lokus nazorat qilishda oliy yoki o'rta ma'lumotning ahamiyatli farqlari kuzatilmadi.

Tadqiqotning navbatdagi bosqichi o'rganilayotgan psixologik ko'rsatkichlarining bir-biri bilan korrelyatsion aloqadorligini aniqlashdan iborat bo'ldi. Olingan natijalar quyidagicha namoyon bo'ldi:

5-jadval

Metodikalarning o'zaro korrelyatsion tahlil natijalari

(Spirmen mezon bo'yicha)

	Hayotiy_vaziyatlar shkalasi	Internal	Eksternal
Hayotiy_vaziyatlar shkalasi		-,026*	,028*
Internal			-,000***
Eksternal			

Izoh: * $p < 0,05$, *** $p < 0,001$.

Kolmogorov-Smirnov me'zoniga ko'ra natijalar normal taqsimlanish qonuniga mos kelmagandi. Shuni uchun biz tadqiqotning ushbu qismida metodikalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida Spirmen me'zoni bo'yicha korrelyatsion tahlilni amalga oshirdik. Natijalar tahlilida esa quyidagilar aniqlandi:

Hayotiy_vaziyatlar shkalasi bilan internal lokus nazorati o'rtasida manfiy korrelyatsion aloqadorlik ($r = -,026$; $p < 0,05$) eksternal lokus bilan musbat bog'liqlik ($r = ,028$; $p < 0,05$) aniqlandi. Bundan ko'rinib turibdi hayotdagi voqea-hodisalarda o'zini sababchi, deb hisoblagan sayin hayotiy vaziyatlarga nisbatan stress kamayib boradi. Aksincha, boshqalarni sababchi, deb ko'rsatgan sayin hayotiy vaziyatlarga nisbatan stress oshib boradi. Buni shunday izohlash mumkinki, respondent ayollar hayotidagi sodir bo'layotgan vaziyatlarga qanchalik o'zida mas'uliyat sezsalor, shunchalik ularni yeengish osonlasha bloradi.

“Lokus nazorat” so'rovnomasining Internallik shkalasi va Eksternallik shkalalari o'rtasida manfiy bog'liqlik kuzatildi ($r = -,000$; $p < 0,01$). Sinaluvchilarda internallikning oshishi, eksternallikning kamayishiga sabab bo'lar ekan. Bu tabiiy, ya'ni, o'zida sodir bo'layotgan hodisalar sababini o'zidan izlash, boshqalardan izlashni kamayishiga sabab bo'la boradi.

Demak, yuqoridagi olib borilgan psixodiagnostik tadqiqotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, jamiyatda turli sohalarda faoliyat olib borayotgan ayollarda hayotidagi sodir bo'layotgan voqealarda o'z javobgarligi va mas'uliyatini anglash turlicha psixologik holatlarda namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Jamiyatning hal xil sohalorida faoliyat olib borayotgan ayollar ma'lumotidan qat'iy nazar o'zlarida sodir bo'layotgan voqea hodisalarga nisbatan paydo bo'layotgan stressga moyillikni turlicha namoyon qiladilar. Ya'ni, hayotiy qiyin vaziyatlarga moslashish tadqiqotida qatnashgan ayollarning ma'lumot saviyasiga bog'liq emas. Xuddi shuningdek, mazkur voqea hodisalarni sababini izlash ham ularning ma'lumot saviyasiga bog'liq bo'lmasdan, boshqa omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Ammo, hayotiy qiyin vaziyatlarda lokus nazoratni qo'llash o'zaro bog'liq holda amalga oshib, ayollar o'zlarida sodir bo'layotgan voqealar sabablarini o'zidan izlasa, stressga moyillik kamayib boradi. Aksincha, qiyin hodisalarni keltirib chiqargan sabablarni boshqalardan izlasa, bu kabi vaziyatlarga moyillik oshib boraverar ekan.

Demak, yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, jamiyatda faoliyat olib borayotgan turli yoshdagi ayollar bilan psixologik tadbirlarni amalga oshirish muhim hisoblanib, bu ularning karera va oilaviy, mehnat, shaxsiy munosabatlarida turli muammolar bilan kurashish jarayonida samarali yechimlarni qo'llash imkoniyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi- Toshkent :O'zbekiston, 2023.-40b
2. Гребенюк Г.А., Самсонова Е.Ю. Лидерская личность и стили руководства. // Психологический анализ. 1995 - Выпуск 1. - Страницы 14-20.
3. Poshshaxon Eshonxon qizi. Ayol-mo'tabar zot: ayollatga oid eng zarur fiqhiy masalalar-T.: "Hilol-Nashr", 2018.
4. Обозов Н.Н. Женщина + мужчина =?! / Н. Н. Обозов; Академия психологии, предпринимательства и менеджмента. - Санкт-Петербург. : ЛАПП «Облик», 2007. – С.74.
5. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, тридцать четвертая сессия, Дополнение № 46, стр. 250-254.
6. Сафонова М. В. Социально-психологические характеристики успешных женщин: дисс. ... искренний. психолог. наук: 19.00.05. - СПб, 1999. - С. 133.
7. Urazbaeva D.A Onkologik bemorlar hayot faoliyatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // O'zMU xabarleri Tashkent. 2022. -№ 10. B. 169-174.
8. Urazbaeva D.A Saraton tashxisi qo'yilgan bemorlarning psixoemotsional va psixologik holatlarining o'zaro bog'liqligi // O'zMU xabarleri Tashkent. 2022. -№ 11. B. 204-207.
9. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml